

Mulleres traballando a prol do seu pobo: a Asociación de amas de casa, consumidores e mulleres rurais da Estrada *Avelina Valladares*

María Dolores (Noni) Araújo Arias
daraujoarias@hotmail.com

Resumo. Neste traballo dáse conta do labor social e cultural da Asociación Avelina Valladares. A súa actividade impregnou durante moitos anos o diario acontecer na zona urbana estradense e tamén na extensa área rural que comprende o seu municipio. Pódese dicir que moi poucas cousas foron alleas ao interese da la asociación, que centrou todos os seus esforzos, inspirados sempre no feminismo máis auténtico, na promoción integral da muller e no servizo aos demais.

Abstract. This article is about the social and cultural work of Avelina Valladares Association. For many years it influenced the daily life in A Estrada urban area and also in the vast rural area of this city council. It can be said that there were very few matters in which this association had not been involved. They focused all their efforts, always inspired by the most genuine feminism, on women's promotion and serving others.

A muller estradense foi historicamente unha loitadora nata que contribuíu de xeito decisivo ao desenvolvemento e o progreso da nosa comarca. Como mostra, citáranse algúns exemplos de mulleres que nos serviron de guía e alento, precursoras da primeira asociación que a autora deste artigo tivo a honra de presidir, dende a súa fundación, en 1983, ata o ano 2005: a Asociación de Amas de Casa, Consumidores e Mulleres Rurais da Estrada *Avelina Valladares*.

A Asociación, tomando o exemplo das súas ilustres antepasadas, veu realizando un intenso labor feminista a través de multitude de actividades de todo tipo. Sen excluír aquelas tarefas que tradicionalmente foron atribuídas ao «sexo débil», tamén se buscou a incorporación da muller ao mundo laboral, o acceso á cultura, á actividade física e intelectual e, en definitiva, todo aquilo que enriqueza la muller como ser humano en situación de plena igualdade cos homes.

Antecedentes

Son tan numerosos os casos de mulleres de valía excepcional que loitaron polo progreso do noso pobo que prefiro non nomear a ningunha por non cometer a inxustiza de non acordarme de todas. Exceptuando tres nomes ilustres que merecen mención especial e que viviron entre os séculos XIX e XX:

Avelina Valladares Núñez, a cantora da Ulla, naceu o 23 de outubro de 1825 no pazo de Vilancosta, en Berres. Ao profundo amor pola súa terra galega, que se plasma nos poemas *A Ulla* e *Miña Xoia*, une o seu grande interese por temas prácticos como os cultivos, á vez que aborda a crítica social sobre algunhas supersticións populares e o mantemento dun ton reivindicativo á hora de facer peticións de interese xeral ante a autoridade eclesiástica. Todo un exemplo do espírito loitador das nosas mulleres.

Melania Nine Fraga, persoa de actividade incansable a prol do seu pobo, foi unha das principais promotoras da construción da nova igrexa parroquial. Cedeu os terreos onde se atopa situada e recadou fondos para a súa construción, buscándoos nas orixes máis diversas, mesmo mediante a organización de obras de teatro que dotaban ao noso pobo destes tan necesarios eventos culturais. Benfeitora encargada de solicitar material para o sanatorio antituberculoso do Rebullón, intercesora de indultos a presos políticos, son incontables as accións a favor dos seus concidadáns.

Virxinia Pereira Renda, esposa de Alfonso Daniel Rodríguez Castelao. Segundo a súa partida de nacemento, Virginia Nicolasa María de Gracia Tomasa Pereira Renda, naceu o día 21 de outubro de 1884 ...*en su casa-habitación sita en la plaza principal de esta Villa*. Con todo, na súa partida de bautismo consta o día 20 de outubro do mesmo ano. Como ben di o seu sobriño Alfonso Fidalgo nun artigo de *La Voz de Galicia* publicado o 30 de marzo de 1986 *La mujer de Castelao participó en la inspiración del nacionalismo*. As súas intervencións en numerosos actos públicos en Bos Aires foron moi ben acollidas e serviron de acicate para impulsar o pensamento galeguista que perdura ata os nosos días:

Así fue durante la vida de Castelao y después de fallecido, aunque su modestia no le dejaba ver como a partir de ese momento se había transformado en el

trasunto de aquél en cuantos actos y realizaciones galleguistas tuvieron lugar en Buenos Aires.

Podería dicirse que foi unha gran muller para un gran home.

Fundación de Amas de Casa e a súa evolución

En 1983 a Asociación *Rías Baixas* de Pontevedra decide crear no noso pobo a súa filial *Asociación Local de Amas de Casa e Consumidores da Estrada*. O 24 de novembro viñeron para tal fin, a súa Presidenta Rosa María Vales e a súa secretaria María Luisa Blasco a unha reunión convocada no Colexio Público *Pérez Viondi* para as 19 h. Faise unha votación secreta entre as asistentes para nomear a directiva, constituída polas seguintes persoas:

Presidenta:	María Dolores Araújo Arias
Vicepresidenta:	Virginia Rolón Varela
Secretaria:	Blanca Fraga Lago
Tesoureira:	Angelines González Victorio
Vogais:	Heriberta Brea Barreiro
	Ángeles Fenollera García
	Regina Fernández Rodríguez
	Ana María García Varela
	Amparo Vila Pérez
	Gisèle Maïssa Rodrigo

O 28 de marzo de 1984 comeza a actividade da Asociación, quedando rexistrada no libro de actas proporcionado por María Luisa Blasco Planes, secretaria da Asociación *Rías Baixas* de Pontevedra.

Máis tarde (a finais do ano 1990) a Asociación fedérase coa Asociación de Consumidores *Xuntanza* de Vigo e créase a Oficina de Consumo que comezará a funcionar no ano 1991, recibindo por este motivo subvencións para sufragar a dotación deste servizo: local e persoal encargado da atención ao cidadán.

En marzo de 1994, aproveitando a infraestrutura xa existente e coa mesma directiva, créase a Asociación de Mulleres Rurais *Avelina Valladares*. A finalidade que se persegue con esta nova asociación, é fomentar a participación e incorporación activa da muller rural das parroquias estradenses á sociedade actual, promocionando

e poñendo en valor as actividades tradicionais e os produtos típicos de cada lugar do noso concello. O obxectivo principal é rescatar e dar a coñecer o valiosísimo traballo realizado polas mulleres do rural, e fomentar a creación de cooperativas que xeren postos de traballo estables relacionados coa súa actividade habitual. Un ano máis tarde, atendendo a motivos loxísticos, decidiuse por unanimidade en asemblea xeral conxunta das dúas asociacións, a fusión de ambas. Nace a Asociación de Consumidores, Amas de Casa e Mulleres Rurais *Avelina Valladares*.

Posteriormente agrupámonos coa Asociación de amas de casa *Virxe de Bonaval* de Santiago de Compostela para fundar de forma conxunta, no ano 2003, a Unión de Consumidores Europeos de Galicia EUROCONSUMO GALICIA, ocupando a vicepresidencia da mesma.

Historia da Asociación, 1983-2005

Dende a súa fundación, en novembro de 1983, a Asociación de Consumidores, Amas de Casa e Mulleres Rurais *Avelina Valladares*, nace cunha clara vocación de servizo ao pobo da Estrada en xeral e de forma máis específica, tratando de promover o progreso e benestar das súas mulleres. Os seus obxectivos quedan claramente recollidos nunha memoria explicativa realizada no ano 1995:

Nuestro colectivo tiene entre sus proyectos más inmediatos, la realización de varios ciclos de información sobre diversos temas de interés actual para la mujer, además de numerosos cursos cuyo objetivo será reforzar su formación para el mejor desarrollo del trabajo, e incluso para que, acogiéndose a nuevas perspectivas laborales, abandonen la actividad agrícola que se presenta en muchos casos insuficiente como fuente de ingresos, para favorecer la creación de cooperativas de trabajo en común en las que pueden combinar el trabajo del hogar con otras actividades.

Nuestra asociación también presta varios servicios a sus asociadas y a aquellas personas que lo necesitan. Estos servicios abarcan áreas muy diversas: asesoramiento, información, formación, ayuda a la integración socio-laboral, fomento de asociacionismo de las mujeres, defensa de los intereses de los asociados, defensa de las mujeres como consumidores, organización de actividades en conjunto con la comunidad, defensa y asesoramiento de la mujer maltratada y discriminada, etc.

Los objetivos que se pretenden alcanzar con este ciclo de actividades son los siguientes:

Fomentar la igualdad de derechos entre el hombre y la mujer.

Fomentar la integración de la mujer en la sociedad actual.
 Fomentar la integración de la mujer en el mundo laboral.
 Fomentar la creación de cooperativas de trabajo común.
 Campañas informativas sobre distintos temas que puedan preocupar a la mujer sobre su vida en familia, sanidad y consumo.
 Información total sobre malos tratos a la mujer, qué se debe hacer, a quién recurrir y qué medidas adoptar.
 Información sobre cooperativismo, estatutos, conductos reglamentarios para la formación de cooperativas y asesoramiento y tramitación de documentación para cooperativas....

Parte fundamental do éxito da Asociación, que chegou a contar con máis de seiscentas socias e dous socios, non só dentro da comarca, senón de toda Galicia, foron as súas actividades que se daban a coñecer todos os anos no *stand* que se montaba na Feira do Moble, onde se informaba sobre as viaxes, cursos e clases de ximnasia, cociña, labores, etc. A continuación, farase unha descrición das distintas actividades e colaboracións con outros organismos e entidades.

Actividades de formación

Un dos obxectivos principais da Asociación foi que as mulleres estradenses puidesen obter titulacións oficiais que favorecesen a súa incorporación ao mundo laboral. Neste sentido, convocáronse multitude de actividades promovidas pola Xunta de Galicia e patrocinadas pola Comunidade Europea, das que son bo exemplo os innumerables cursos de iniciación e perfeccionamento de lingua galega, impartidos anualmente e que servían para a consecución de méritos nas oposicións convocadas pola Administración Autonómica, ademais de numerosos cursos de formación ocupacional con gran éxito de asistencia e de creación de postos de traballo, como foron os de azafatas de congresos e de encadernación de libros, entre outros. Este último, despois de dous anos consecutivos con grande éxito de participación e interese das asistentes, supuxo a constitución da cooperativa de encadernación *Papiros*. Sendo tan innumerables os cursos desenvolvidos durante o período ao que se refire este traballo (1983-2005), a continuación describiranse máis detalladamente aqueles considerados máis relevantes, mentres que outros, simplemente serán citados.

Ano 1985

Curso de electricidade patrocinado por Fenosa

O Colexio Público Pérez Viondi ofreceu amablemente as súas instalacións para impartir un curso de electricidade patrocinado por Fenosa. Un numeroso grupo de socias seguiu con gran interese as explicacións dos expertos profesores que abarcaron temas diversos: pequenos arranxos domésticos, interpretación da factura eléctrica, consellos para aforrar enerxía, etc.

Ano 1992

1992-2005. Cursos de cociña

En 1992 comezaron a organizarse reunións culinarias onde as socias achegaban os coñecementos e trucos persoais que aplicaban ás súas receitas. Ante o grande éxito alcanzado, en 1993 contáctase coa cociñeira estradense Nieves Feros, quen transmitiu a sabedoría que emanaba dos seus fogóns, de forma ininterrompida ata o ano 2005. Foi un privilexio gozar do seu inmenso coñecemento durante todo este tempo, compartindo con ela a alegría e satisfacción polos seus premios gastronómicos. Desde estas páxinas quero enviar unha mensaxe de grato recordo para esta mestra e amiga que nos deixou en datas recentes.

1992, 1995-96. Cursos de azafatas de congresos

A edición 1995-96 deste curso foi un grande éxito, sendo encomiado no acto de clausura –que elas mesmas organizaran–, pola directora xeral do Servizo para a Igualdade do Home e a Muller, Carmen Bianchi, que fixo entrega dos diplomas acreditativos conxuntamente co alcalde Ramón Campos, a presidenta da Asociación, Noni Araújo e a secretaria da mesma, Margarita Rodrigo. Posteriormente, as vinte alumnas que realizaron con aproveitamento o curso, foron contratadas en distintos eventos e feiras celebrados en Santiago, así como pola Fundación de Exposicións e Congresos da Estrada para a organización das Feiras do Moble que se realizaron nos anos sucesivos.

1985 Acto de clausura con entrega de obsequios a responsables do curso. De esquerda a dereita: Noni Araújo, María Regina Fernández Rodríguez, Angelines González Victorio, Maruchi Rolón Varela e profesores do curso.

1985 Alumnas e profesores do curso de electricidade. De esquerda a dereita e de abaixo a arriba:

FILA 1: Noni Araújo, Pili Fernández. FILA 2: Tere Cordo Rey, Maruchi Rolón Varela, Gloria Barreiro Sangiao, Angelines González Victorio, Manuela (Lela) López Carbón, Angelines Pendás Martínez, Inés Pumares, Olga Pumares. FILA 3: Mª Luz Touceda Barreiro, Amparo Vila Pérez, María Regina Fernández Rodríguez, Loli Carballada Carballada, Nazaret Fernández Díaz, Angelines Brañanova, Mari Carmen Rodríguez, Milagros Somoza Carbón, ????, Leonor Neira Ferradans, Angeles Portas Varela. FILA 4: Maruja Carracedo, Elena Esteban, Lucita Arca, Julia Rey Chao, ????, M^a del Carmen López Sanmartín, Mª Jesús Valladares Souto, Virginia Varela, Marujita Trabazo, Quica Santorum, Lina Varela. FILA 5: Rosa Mª López Campos, Manuela (Lela) Villamayor, Mª Elena Porto, Humberto de la Torre, Natalia Abeledo, profesor, profesor, profesor, Carmucha Muñiz Otero.

1992-2005. Curso de iniciación á lingua galega

Multitude de estradenses, pertencentes ou non á Asociación de Amas de Casa, inscribíronse nestes cursos. Tamén se apuntaron persoas doutras comunidades autónomas que, residindo na Estrada, se interesaban polo noso idioma. Ao seren cursos oficiais subvencionados pola Consellería de Educación, tamén foron válidos para obter a puntuación requirida en coñecemento de lingua galega de todas as oposicións convocadas pola Xunta de Galicia.

Año 1993

1993, 1994, 1995. Curso de encadernación

Tras a finalización do curso de encadernación de 200 horas lectivas que comezou o 3 de outubro de 1994, sete das quince alumnas decidiron constituírse en cooperativa aproveitando os coñecementos adquiridos para integrarse ao mundo laboral. Recibiron a axuda da Asociación de Amas de Casa, que cedeu temporalmente o local onde se desenvolveu o curso para o inicio desta actividade empresarial. Tamén recibiron o asesoramento da Asociación Comarcal de Empresarios para os procedementos legais. O 16 de febreiro de 1995 tivo lugar a clausura oficial do curso, nun acto realizado no restaurante Nixon, onde a directora xeral do Servizo para a Igualdade do Home e a Muller, Carmen Bianchi entregou os diplomas e felicitou ás sete cooperativistas, á vez que indicaba que o obxectivo último destes cursos era precisamente a inserción laboral das alumnas. Previamente, Noni Araújo realizaba a presentación do acto, felicitándose da culminación deste curso como

un buen ejemplo a seguir. Y debemos fomentar este tipo de actividades y buscar cursos que sirvan para que la gente encuentre trabajo.

Tamén interveu o alcalde Ramón Campos para indicar que o concello fomenta e apoia iniciativas que sirvan para eliminar o paro no municipio estradense, agradecendo a colaboración da Asociación de Amas de Casa nesta tarefa.

1993-2005. Cursos de perfeccionamento de lingua galega
 Tamén auspiciados pola Xunta de Galicia, tiveron grande éxito para perfeccionar o coñecemento da nosa lingua e para obter a puntuación necesaria en todas as oposicións de ámbito autonómico.

1993-2005. Cursos de informática

Fundamentais para o acceso da muller ás tecnoloxías da información e a comunicación, é un coñecemento básico, cada vez máis demandado na oferta laboral existente. Con todo, non se restrinxiu o seu acceso ás asociadas, senón que tamén se ofreceu aos familiares destas que os solicitasen.

Ano 1995

Enumeración de varios cursos realizados durante 1994:

- Curso de administrativo.
- Curso de xardinería.
- Curso viveirista de plantas de interior.
- Curso de tapicería.
- 1994, 1999 Curso de Auxiliar de enfermería, especialidade en Xeriatría.

Ano 1996

Curso de emprendedor turístico

As 17 asistentes obtiveron os seus diplomas acreditativos de pasar con aproveitamento o curso, sendo entregados pola directora xeral do Servizo para a Igualdade do Home e a Muller, Carmen Bianchi á finalización do mesmo. Esta mostrou a súa gran satisfacción polos resultados e traballos realizados, onde se recolleron datos sobre puntos de interese turístico e do patrimonio histórico da Estrada, sendas, festexos e demais información relevante para os visitantes da comarca. A cooperativa *Papiros*, froito da realización dos cursos de encadernación organizados pola Asociación, encadernou tres copias do traballo realizado: unha para o Concello, outra para a Conselleira de Familia e outra para as Amas de Casa que, ante o grande interese mostrado por Carmen Bianchi, cedéronlla gustosamente.

Ano 2003. Curso de Ofimática

Ano 2005. Curso Técnico de Audiovisuais

Actividades culturais

O fomento da cultura en todos os ámbitos é unha prioridade da Asociación de Amas de Casa, que promoveu desde os seus inicios, organizando e colaborando activamente en numerosos eventos ao longo da súa historia. A continuación, relataranse aqueles considerados máis relevantes a xuízo da autora deste artigo.

Ano 1984. Celebración do 50 aniversario do Instituto da Estrada

En colaboración coa Asociación de Fillos e Amigos da Estrada, en outubro de 1984, celebrouse un acto en conmemoración do 50 aniversario do Instituto local. A nosa misión consistiu en contactar e convidar os primeiros profesores residentes en Pontevedra para que nos honrasen coa súa asistencia. Todos eles confirmaron a súa participación, con grande emoción e agarimo.

O acto comezou coa recepción aos profesores no Concello por parte do alcalde D. Manuel Reimóndez Portela. Houbo unha gran asistencia de público, na súa gran maioría, antigos alumnos. A continuación, trasladamos aos profesores á emisora Radio Estrada, onde se realizou unha entrevista na que compartiron multitude de anécdotas e observacións, como a de don Enrique Vidal Abascal na que encomiou a «intelixencia natural dos alumnos da comarca da Estrada». Finalizouse a xornada coa celebración dun xantar de confraternización entre profesores e exalumnos.

Ano 1985

Actos do Día das Letras Galegas (17 de maio), dedicado a Antón Losada Diéguez

Os actos foron: a celebración dunha conferencia sobre a figura do ilustre escritor, o descubrimento dunha placa e a celebración dunha

Colocación de placa conmemorativa na casa de Antón Losada Diéguez.
De esquerda a dereita: Miguel Losada Espinosa, Luis Losada Espinosa, Noni Araújo, Michuca Losada Espinosa, Alfonso Varela Durán, Albina Losada Espinosa, Manuel Reimóndez Portela, Mª Jesús Otaola Barainca, Isabel Campa Alonso (dona de Luis Losada), Antón Fraguas, José Benito Núñez González (home de Albina)

1985 Actuación na igrexa da Estrada da Coral Polifónica de Pontevedra, da que Losada Diéguez foi presidente fundador.

misa. A Asociación de Amas de Casa encargouse de organizar os dous últimos eventos.

Comezou a xornada no Concello, coa celebración dunha conferencia maxistral a cargo de D. Antonio Fraguas e Fraguas onde interviñeron, entre outros, o presidente da Asociación de Fillos e Amigos, D. Alfonso Varela Durán e o Sr. Alcalde D. Manuel Reimóndez Portela. A continuación descubriuse unha placa conmemorativa na casa onde pasou a súa infancia. Concluíuse o evento coa celebración dunha Misa solemne cantada, á que asistiu a súa familia e a Coral Polifónica de Pontevedra, da que Antón Losada Diéguez foi presidente e fundador conxuntamente con Castelao e outras personalidades. Foi de agradecer a asistencia da Coral Polifónica, que accedeu gustosamente á invitación ao tratarse dunha homenaxe ao presidente fundador da mesma.

Ano 1987

Curso de Arte Románica

Impartido polo catedrático de Historia do Instituto da Estrada, don Antonio Porta de la Encina. Tras as interesantes clases sobre os elementos construtivos, ornamentos, época na que floreceu e as súas peculiaridades propias, finalizouse o curso coa visita ás principais igrexas románicas existentes no noso concello e culminando coa visita á catedral de Santiago, obra cume do mestre Mateo e máxima expresión desta arte.

Ano 1988

Curso de Arte Gótica

Por segunda vez, tivemos o privilexio de gozar das eruditas e amenas leccións impartidas por don Antonio Porta de la Encina. Esta vez, sobre a arte gótica facendo fincapé nas súas diferenzas co románico, o seu lugar de orixe (Francia) e relatándonos a súa implantación tardía en Galicia por ser unha arte *cara* en comparación co románico, máis robusto pero de menos ornato. A culminación deste curso foi a visita á cidade gótica por excelencia de Galicia, Betanzos, onde a sabedoría do profesor manifestouse nas explicacións realizadas *in*

situ, sobre as características da igrexa de San Francisco: as escenas de caza que rodean o sepulcro de Fernán Pérez de Andrade O Bo.

Ano 1992

Xornadas sobre Arte Barroca

O 20 de febreiro de 1992, a historiadora María Jesús Fernández impartiu no local da Asociación unha conferencia sobre arte Barroca, resaltando as características principais deste estilo, a súa época de esplendor e os seus monumentos máis representativos en Galicia. O día 21 organizouse unha viaxe a Santiago de Compostela e ao mosteiro de Sobrado dos Monxes, bo expoñente desta arte en Galicia. Foi unha viaxe moi proveitosa, onde se admirou a beleza desta arte con máis detalle grazas ás inmejorables explicacións ofrecidas pola experta conferenciante na xornada anterior.

Ano 1997

Premio de poesía Avelina Valladares

A proposta da Asociación de Amas de Casa e Consumidores *Avelina Valladares*, o concello da Estrada ofrécese amablemente, a través do seu concelleiro de Cultura, José Manuel Reboredo Baños, a realizar os trámites necesarios para a organización deste evento. Estas conversacións co concello tiveron lugar a finais do ano 1996 e principios de 1997, culminando o día 18 de maio coa entrega da primeira edición do premio, que xa vai actualmente pola súa XXIV edición. É un orgullo e satisfacción a celebración deste certame que, xunto co Premio de Narrativa *García Barros* e o de teatro *Varela Buxán*, converte ao Concello da Estrada nun dos máis activos na promoción da cultura galega. Como recoñecemento a esa idea inicial que xurdiu entre os anos 96 e 97, o concello ten a deferencia de nomear todos os anos a Noni Araújo secretaria con voz e sen voto do xurado.

Ano 2001

Conferencia *El mueble a través del tiempo*

O 2 de maio de 2001 celebrouse na Galería Sargadelos da Estrada, a conferencia *El mueble a través del tiempo*, impartida pola experta historiadora María Jesús Fernández, enmarcada dentro das xornadas teóricas pertencentes ao curso de restauración de mobles que se desenvolvía neses datas. A exposición de diferentes técnicas construtivas foi unha imprescindible orientación para os alumnos de cara a teren un coñecemento máis profundo do que ían encontrar nas clases prácticas.

Conferencia sobre a evolución do moble pacego galego

O 9 de maio de 2001 celebrouse na sala de exposicións de Caixanova, unha conferencia sobre a evolución do moble pacego galego por parte dos expertos xenealoxistas e heraldistas dezanos César Gómez Buxán e Francisco Rubia Alejos. As súas eruditas intervencións, encadradas dentro das xornadas do curso de restauración de mobles, puxeron en contexto as peculiaridades do mobiliario pacego e foron de grande axuda a todos aqueles alumnos que restauraron pezas antigas dos seus antepasados.

Ano 2002

Conferencia sobre Modernismo

Aproveitando o 150 aniversario do nacemento de Gaudí, a catedrática de Historia do Instituto da Estrada, Rosario Bellot, impartiu unha interesantísima conferencia sobre o Modernismo, ofrecendo as características fundamentais do *Art Nouveau* e o *Art Déco* como unha evolución do anterior. Tamén se realizou unha viaxe a Barcelona, máximo expoñente do movemento modernista español, onde se atopan as principais obras mestras do xenial arquitecto catalán.

Ano 2004

Ciclo de conferencias sobre a historia da Estrada

– 14 de abril: *Nacer, vivir y morir en A Estrada de 1750.*

Maxistral estudo onde se estableceu unha correlación entre a natalidade existente no municipio e as migracións dos homes a Castela para realizar os traballos de sega dos seus latifundios.

- 26 de maio: *Fuentes para el estudio de la historia de A Estrada*
Interesantísima conferencia na que se mostraron partidas de nacemento dos libros de bautizados das distintas parroquias da Estrada, que causaron grande impacto no público asistente.
- 28 de outubro: *La fotografía como fuente histórica*
Excepcional repaso á historia da Estrada, a través de interesantísimas fotografías que mostraban a evolución do noso pobo a través do tempo.

Estas tres conferencias foron impartidas por Juan Andrés Fernández Castro, director do Museo Manuel Reimóndez Portela.

Ano 2005

Charla sobre os pazos galegos

O 25 de maio ás 19:30 h tivo lugar na sala de exposicións de Caixanova, unha charla sobre os pazos. O conferenciante foi Grato Ernesto Amor, vicepresidente da *Asociación de Amigos de los Pazos*. A presentación foi realizada polos investigadores dezanos Francisco Rubia Alejos e César Gómez Buxán.

Actividades sociais

O compromiso da Asociación en ámbitos diversos, como a promoción e integración social da muller, os festexos populares, a homenaxe a persoas relevantes do noso pobo e a axuda incondicional a calquera estradense que precise da nosa colaboración son outras prioridades que xustifican plenamente a súa existencia.

Ano 1984

Xornada gastronómica patrocinada por Larsa

O 2 de decembro de 1984 celebrouse no local social do casino da Estrada unha xornada gastronómica patrocinada pola empresa Larsa. Alberto, o xefe de cociña do casino, ensinounos a elaboración

1984. Curso de cociña no Casino, patrocinado por Larsa. Obsequio sorteado entre as asistentes. Alberto fai entrega do premio a Milagros Pego, en presenza de Mariquilla Campo Fernández, dona de Larsa, e de Noni Araújo.

de exquisitas receitas realizadas con produtos lácteos da coñecida marca galega e que posteriormente degustamos.

Ano 1985

Festas Patronais da Estrada

A comezos de 1985, o concello da Estrada convocou as agrupacións e asociacións locais para fácerense cargo da organización das festas patronais de San Paio. En maio quedou constituída a comisión de festas, presidida pola presidenta da Asociación de Amas de Casa, Noni Araújo. En representación da Sociedade Deportiva *Río Ulla*, o seu presidente Miguel Ramón de la Calle, pola Asociación de Fillos e Amigos da Estrada, Adolfo Carballo Picáns, e Jesús Leis Camba polo Centro de Iniciativas e Turismo (CIT) conformaron a comisión de festas dese ano.

Gustaríame lembrar como anécdota da reunión na que se nomeou esta comisión, na que estaban presentes o alcalde Manuel Reimón-dez Portela e o tenente de alcalde Antonio Garrido, ademais dos membros da comisión, anteriormente citados e outros integrantes das asociacións mencionadas, o feito seguinte: a presidenta da Asociación de Amas de Casa, Noni Araújo propuxo como condición imprescindible para aceptar o encargo do alcalde e o seu segundo o compromiso por parte destes para a organización dunha Feira do

Moble na Estrada, advertíndolles que non estaba disposta, un ano máis, a ver os mobles estradenses expostos na Feira de Mostras de Vilagarcía. En outubro dese mesmo ano, inaugurouse polo presidente da Xunta e o seu vicepresidente, Xerardo Fernández Albor e Xosé Luís Barreiro, a primeira Feira do Moble da Estrada.

Outra anécdota salientable daquela reunión foi o encomio do presidente da Sociedade Deportiva *Río Ulla*, Miguel de la Calle, a Noni Araújo pola proposta que acababa de facer ao alcalde. Anos despois, ambos lembraban nunha entrevista radiofónica realizada en Onda Cero, aquela iniciativa, sendo precisamente nese momento Miguel Ramón de la Calle o presidente da Fundación de Exposicións e Congresos da Estrada, actual organizadora da Feira do Moble de Galicia que xa vai pola súa 33ª edición.

Tamén é de agradecer a imprescindible colaboración de Josefina Neira Chao e de María Regina Fernández Rodríguez, en representación da Asociación de Amas de Casa.

Día Provincial da Asociación de Amas de Casa *Rías Baixas*

O 23 de xuño de 1985 tivo lugar na Estrada a celebración do Día Provincial da Asociación de Amas de Casa *Rías Baixas* de Pontevedra, da que eramos filial. Os actos comezaron coa celebración dunha misa e unha ofrenda floral a san Paio, patrón da Estrada. No concello houbo unha recepción ás asistentes, saudadas polo Sr. alcalde Manuel Reimóndez Portela. Posteriormente celebrouse un xantar de confraternidade. A continuación, nos actos da tarde, programouse unha visita ao pazo de Oca, onde gozamos da beleza dos seus xardíns e estanques. E grazas ás amables xestións do Sr. Alcalde cos duques de Medinaceli, de forma excepcional, foi posible admirar a beleza do seu interior.

Ano 1990

Festival benéfico para axudar unha familia polo incendio da súa casa

O 15 de decembro de 1989 tivo lugar un incendio nunha casa da rúa Capitán Bernal da Estrada, quedando o edificio moi danado. Nese

1985 Día Provincial Asociación A. C. Rías Baixas. Recepción no Concello.

momento, habitáboo unha familia recentemente chegada de Bos Aires. A Asociación decidiu axudar estes veciños, aos que a fatalidade causara un gran prexuízo. Os esforzos realizados neste sentido, tiveron o seu froito coa celebración dun festival benéfico o día 16 de febreiro de 1990, na sala Lennon da Estrada. Cómpre salientar que, entre as numerosas actividades que se organizaron, realizouse unha rifa dun cadro amablemente doado polo pintor vigués Anxo Lemos, residente na Estrada, así como o sorteo de múltiples obxectos doados polos comerciantes estradenses. Tamén colaborou desinteresadamente o grupo de música La Señal e escenificouse unha obra de teatro escrita e dirixida polo profesor Olimpio Arca Caldas e interpretada polos seus alumnos do colexio de Couso. Foi un grande éxito de asistencia, recadándose un diñeiro moi necesario para a familia afectada.

Ano 1993

Festa do Salmón

O Concello da Estrada, a través do seu alcalde Ramón Campos solicitou, a comezos do ano 1993, a colaboración da Asociación de Amas de Casa para reactivar a Festa do Salmón que, debido ao alto prezo do produto, restáballe popularidade fronte a outras festas gastronómicas.

Constituíuse un amplo comité organizador formado polo Concello, a Asociación de Amas de Casa e un nutrido grupo de bares e restaurantes involucrados na dinamización da festa.

Froito desta colaboración, a Asociación propuxo a organización de degustacións populares, ofrecendo distintas elaboracións a prezos asequibles. A Asociación fíxose cargo da súa organización nos primeiros anos que se celebraron. Foron montadas carpas a cargo do Concello, onde se deron a coñecer, con grande éxito de asistencia, as receitas preparadas por distintos restaurantes do municipio. Organizouse un concurso de receitas inéditas de salmón, para buscar novas fórmulas de preparación do noso rei do río Ulla. Tamén se promoveu o concurso de tapas de salmón, no que participaron activamente os restaurantes locais, sendo valorados polo público asistente e por un xurado de expertos. Tamén se repartiu publicidade entre as asociacións de Amas de Casa de toda Galicia mediante o envío de dípticos co programa dos festexos.

Non se pode falar da Festa do Salmón sen mencionar a Nieves Feros Sangiao, que nos deixou para sempre en datas recentes (12 de xuño de 2020, DEP). Cociñeira de dilatada traxectoria no seu paso polos fogóns de entidades públicas e restaurantes locais, impartiu os cursos de cociña que se celebraban na Asociación de Amas de Casa con grande éxito de asistencia. Gañadora do primeiro premio no 1º Concurso de receitas inéditas de salmón, celebrado en 1993, repetiu primeiro posto en 1994 e conseguiu o terceiro posto en 1995. Na edición da Festa do Salmón de 1999, a Asociación de Amas de Casa propuxo o obsequio dun libro de receitas aos asistentes da cea oficial. Desta maneira, ofrecémoslle á nosa querida Nieves, coñecedora de innumerables receitas deste saboroso manjar do Ulla, a publicación dun libro. Así naceu o seu primeiro libro de receitas: *O salmón en galego. 100 maneiras de prepara-lo salmón*.

Ano 2000

Galardón Avelina Valladares

A finais do ano 2000, a Asociación decide crear un evento no que se realiza unha homenaxe a persoas creadoras e transmisoras da cultura

Galega, culminando coa entrega dunha insignia de ouro que leva as iniciais da nosa poetisa estradense.

O 9 de febreiro de 2001 ten lugar no Hotel Milano da Estrada, a entrega do primeiro galardón á familia de Avelina Valladares. En lugar da insignia, entregóuselles unha placa conmemorativa desta primeira celebración. Con este acto quíxose expresar o agradecemento sen límites á familia de Avelina, por permitir o acceso de Xosé Luna á biblioteca do Pazo de Vilancosta, que frutificou na publicación da súa fermosísima obra: *Ond'o sol facheaba ó amanecer: vida e obra da cantora da Ulla Avelina Valladares Núñez*.

O 7 de xuño de 2002 ás 20:00h tivo lugar no Teatro Principal da Estrada, a segunda edición destes galardóns, facendo entrega deles ás irmás Carmen e María Luisa Valdés e, a título póstumo, a Carlos Fernández Pazo. Eles foron os principais intérpretes da música en vivo que puidemos gozar os estradenses entre os anos 1940 e 1960. María Luisa, elegante intérprete do violín, acompañada ao piano da súa irmá Carmen, deleitábanos con fermosas pezas de música clásica en diversos actos litúrxicos celebrados na nosa igrexa. Dignas sucesoras do seu pai, don Luís Valdés, primeiro director da Banda de Música da Estrada, deron clase de música a multitude de estradenses, contribuíndo ao auxe da cultura no noso pobo. María Luisa foi fundadora da Masa Coral estradense. E que dicir de Carlos Fernández: pianista e compositor de belas obras que tamén interpretaba na nosa igrexa parroquial.

O evento organizado contou cunha interpretación de obras clásicas a cargo da Orquestra de Alumnos do Conservatorio da Estrada e tamén coa maxistral actuación da Coral Polifónica da Estrada, digna sucesora da Masa Coral fundada por María Luisa.

O 5 de xuño de 2004 ás 20:00h celebrouse no Teatro Principal da Estrada a terceira edición, sendo os galardoados Xosé Lueiro e Javier Comesaña pola súa grande achega no ámbito da música e das letras. A celebración, como exaltación da nosa cultura local, contou coa actuación maxistral da Coral Polifónica estradense, baixo a batuta do seu director Javier Comesaña e da compañía de teatro *Os Tirinautas*, que interpretou fragmentos curtos de varias obras, en homenaxe ao seu director, Xosé Lueiro. Cómpre resaltar que previamente á

concesión deste galardón, a obra de teatro *Ensalada de mosquito*, escrita e dirixida por Xosé Lueiro e interpretada por *Os Tirinautas*, fora un éxito de público sen precedentes na historia do noso pobo, alcanzándose doce representacións con cheo absoluto. Tamén, en xira por Galicia, logrou alcanzar as trinta representacións, todas elas moi encomiadas e con grande afluencia de espectadores. Debe dicirse de Xosé Lueiro que, ademais de gran dramaturgo e poeta, tamén cultivou a faceta de músico e compositor, sendo integrante do grupo de música La Señal, escribindo e interpretando a maior parte dos temas.

Javier Comesaña, á parte de director do Conservatorio Profesional da Estrada e da Escola de Música, tamén foi director da Banda de Música da Estrada, abandonando recentemente o cargo. Tamén é director da Coral Polifónica estradense e foi fundador da Nova Orquestra de Cámara do Conservatorio. É o referente actual e máximo expoñente da música no noso pobo.

O 12 de marzo de 2005 ás 20:00h nos locais do Recreo Cultural da Estrada, organizouse a entrega dos galardóns correspondentes á cuarta edición. Os galardoados foron os irmáns Xoán e Francisco Rubia Alejos, César Gómez Buxán e Juan Andrés Fernández Castro. Previamente, ás seis da tarde celebrouse unha recepción no Pazo de Oca, coa organización dunha visita guiada aos seus fermosos xardíns. Na entrega dos premios tivo lugar a actuación do grupo de cámara de metais Santa Cecilia.

Xoán Rubia Alejos, músico cantautor e escritor nado en Mugar dos, colaborador con diversos medios xornalísticos da comarca de Ferrolterra e difusor da cultura galega, colaborou coa Asociación de Amas de Casa para traer ao noso pobo a exposición *Galicia en Foco*, reflexo da realidade galega. Tamén impartiu na sala Sargadelos da Estrada a conferencia *Evolución da música galega dende a Idade Media*, deleitándonos á súa conclusión co concerto *Música para os poetas* da súa propia autoría.

Francisco Rubia Alejos e César Gómez Buxán, historiadores e xenealoxistas da comarca do Deza, son académicos da Real Academia Matritense de Heráldica e Xenealoxía, ademais de coautores de traballos de investigación e libros tan interesantes como *Pazos*

y *moradas hidalgas del Deza*. Colaboraron desinteresadamente coa Asociación en incontables ocasións, impartindo numerosas charlas e conferencias sobre a historia da nosa comarca.

Juan Andrés Fernández Castro, doutor en Historia pola Universidade de Santiago de Compostela, historiador e investigador centrado na historia da Estrada, é o actual director do Museo *Reimóndez Portela*. Colaborou estreitamente coa Asociación de Amas de Casa, impartindo numerosas charlas e conferencias abertas a todo o público, no afán de difundir o coñecemento e a cultura do noso pobo, entre elas *Nacer, vivir y morir en A Estrada de 1750*, *Fuentes para el estudio de la Historia de A Estrada* y *La fotografía como fuente histórica* son interesantísimos exemplos do seu amplo coñecemento, do que podemos gozar nestes actos.

O 3 de xuño de 2006 ás 20:00h, celebrouse no Teatro Principal da Estrada a quinta edición do galardón Avelina Valladares, recaendo o premio na ex presidenta da Asociación de Amas de Casa *Avelina Valladares* Noni Araújo, polo seu labor realizado durante os 22 anos que estivo á fronte desta asociación. Tras as cálidas palabras de agradecemento da presidenta Marisé García Hermida, Noni Araújo expresou que este galardón recibíao ela pero que, en realidade «es de mi pueblo, de la gente que me ayudó».

Tivo lugar neste emotivo acto de homenaxe, a sempre impecable actuación da Coral Polifónica estradense, así como a actuación maxistral do actor estradense Gonzalo Valcárcel no seu monólogo *Sobre os males que produce o tabaco*, de Anton Chékhov, dirixido por Anabel Gago.

Manifesto o meu agradecemento a Valentín García Gómez pola súa inestimable e imprescindible colaboración no desenvolvemento destes actos, facendo unhas brillantes e emotivas presentacións que puxeron en valor as calidades e os méritos dos galardoados nestes eventos.

Ano 2004

Asistencia nun caso de violencia de xénero

O xoves 7 de maio de 2004 tivo lugar a detención dunha veciña estradense no seu posto de traballo, tras negarse a entregar o seu fillo

de 19 meses ao pai da criatura. Nos días previos, recibira ameazas de morte por parte do seu marido, que vulneraba repetidamente a orde de afastamento que lle impoñían polo seu carácter violento. Esta desgraciada situación tivo unha gran repercusión mediática, chegando a ser noticia en numerosos medios de comunicación de ámbito nacional. A continuación, relátanse os feitos acaecidos nese día e nos que viñeron a continuación, sobre a resolución deste grave problema.

Xoves 7 de maio ás 12:30h. Un grupo de veciños da Rúa Ulla, onde traballaba a muller ameazada, achégase ao Instituto García Barros, solicitando a axuda da presidenta da Asociación de Amas de casa Noni Araújo, que se atopaba impartindo clase nese momento. Infórmana de que unha moza acaba de ser detida no seu lugar de traballo. Noni Araújo transmítelles tranquilidade, coa esperanza de que pronto poidan liberar a esta rapaza por tratarse dun malentendido.

15:00h. Á chegada ao seu domicilio procedente do traballo, Noni Araújo recibe a chamada telefónica destes veciños, que piden unha reunión urxente para falar do problema. Ás 15:30h ten lugar dita reunión nos locais da Asociación, onde se expón a situación actual da muller.

16:00h. Chegada da moza estradense aos locais da Asociación, tras a súa posta en liberdade.

18:00h. Noni Araújo fai unha chamada telefónica á xuíza estradense Catina Sanmartín Carbón para pedirlle asesoramento no problema. Ante a dramática situación que se lle expuxo, aconsella levar a nai e fillo a unha casa de acollida, debendo ser trasladada pola Garda Civil para salvagardar o segredo da súa localización e o anonimato de ambos.

20:00h. Trasládase a muller ao cuartel da Garda Civil. Noni Araújo déixaa, acompañada de Mª Ángeles Gil Sotres e da súa xefa Pura Caramés, mentres vai buscar o fillo que se atopaba coa súa avoa materna. Espérase con ela nas dependencias do cuartel ata a chegada dun vehículo da Benemérita que levará a nai e fillo a un destino seguro. A moza recibe unha chamada do seu ex-marido e a Garda Civil anímaa a que conteste para que todos os alí presentes sexamos testemuñas das ameazas de morte que está a recibir.

Venres 8 de maio ás 06:00h. A xefa da rapaza comunica á presidenta das Amas de Casa que no centro de acollida prevén a pronta absolución sen cargos por parte do xuíz que leva o seu caso. Dúas horas máis tarde (08:00h), volve informar a Noni Araújo de que a xove nai está obrigada a declarar no xulgado durante a mañá do venres. A presidenta das Amas de Casa ponse en contacto cos membros da directiva e convócaos para unha mobilización solidaria diante do xulgado.

11:00h-22:00h. Un numeroso grupo de mulleres, veciños e familiares da vítima concéntrase diante do xulgado para interceder pola nai ameazada. Os medios de comunicación interésanse polo caso. Noni Araújo, ao ser requirida pola prensa, atende ás súas preguntas. Ás 22:00h abandónanse as proximidades do xulgado tras o fallo absolutorio do xuíz que, ademais, impuxo unha orde de afastamento máis estrita e a organización de visitas paternas vixiadas nun centro oficial da Xunta.

Luns 11 de maio. Reunión da Asociación de Amas de Casa con avogados, psicólogos e representantes do Centro Municipal da Muller para buscar unha solución a estes casos.

Con posterioridade, celebrouse unha charla-coloquio impartida por unha xuíz, un avogado e un representante da Garda Civil, na que se expuxeron as pautas a seguir nos casos de violencia de xénero.

Charlas e conferencias

Son tan numerosas as charlas e conferencias organizadas durante o período 1983-2005 ao que se refire este artigo, que unicamente se fará unha breve relación daquelas consideradas máis relevantes, a xuízo da autora.

- 1986 Charlas sobre produtos de alimentación. Información para o consumidor.
- 1987 Charlas sobre educación vial.
- 1993 Conferencia sobre *Muller e participación* a cargo da directora do Servizo Galego de Promoción da Igualdade do Home e da Muller, María Fernanda Pardo Pedernera.
- 1994 Mesa redonda *Pasado, presente y futuro del turismo rural*.

- 1994 Conferencia no Día Internacional do Consumidor.
- 1994 Día da Ama de Casa: presentación do libro de cociña *Receitas de Lina* de Lina Varela, presentado por Araceli Filgueira.
- 1994 Charlas sobre turismo rural.
- 1995 Conferencia sobre anorexia.
- 1995 Conferencia sobre o plan de residuos sólidos e urbanos.
- 1995 Ciclo de conferencias *Los productos de Unión-Fenosa*.
- 1995 Ciclo de conferencias (3 semanas) sobre as plantas no concello.
- 2001 Xornada Técnica sobre Cooperativismo:
Apoyo y animación a la creación de cooperativas.
Una experiencia en la canalización de iniciativas de desarrollo local.
El plan Leader: un proyecto de desarrollo territorial.
- 2002 Xornadas sobre inmigración e retornados (Departamento de Servizos Sociais).
- 2003 Charla *A tarxeta como medio de pagamento.*
- 2004 Mesa redonda *Qué prestaciones ofrecen las entidades bancarias.*
- 2004 Conferencia *Los seguros bancarios y el grado de satisfacción de los consumidores.*
- 2004 Eventos relacionados coa exposición *Galicia en Foco.*

Oficina de Información ao Consumidor

En abril de 1991 comezou a súa actividade a Oficina de Información ao Consumidor, onde se proporciona axuda aos estradenses e a todos aqueles visitantes ocasionais que se atopen de paso, sobre os problemas que puidesen ter con calquera tipo de actividade económica e comercial desenvolvida na Estrada. Desde os seus inicios tramitáronse multitude de queixas e reclamacións, sendo as máis frecuentes aquelas relacionadas co ámbito telefónico, a vivenda, o automóbil e a alimentación. Ofrecéronse numerosas charlas informativas sobre alugueiros de pisos, tarifas eléctricas, contas de aforro, etc.

Colaboración con outras institucións

A continuación enuméranse as principais actividades realizadas en colaboración con institucións e entidades de ámbito local, autonómico e estatal.

Concello da Estrada

- 1985 Festas Patronais da Estrada.
- 1986 Traída dos restos mortais de Virxinia Pereira e o seu fillo.
- 1993-2002 Festas do Salmón.
- 1997 Premio de poesía Avelina Valladares.
- 2002 Xornadas sobre inmigración e retornados (Departamento de Servizos Sociais).
- 1995 Conferencia sobre anorexia.
- 2000 Curso de primeiros auxilios, impartido por persoal de Protección Civil.
- 2004 Exposición *Galicia en Foco*.
- 2004 Xornadas de Sensibilización e información de recursos para la población en situaciones de violencia de género.

Fundación de Exposicións e Congresos da Estrada: Feira do Moble

- 1993-2005. Stand da Asociación na Feira. Día da Ama de Casa.
- 1993 Exposición de Arte Sacro da Comarca da Estrada con motivo do Ano Xacobeo 1993.
- 1994 Día da ama de casa: presentación do libro de cociña *Recetas de Lina* de Lina Varela, presentado por Araceli Filgueira.
- 1994 Mesa redonda Pasado, presente y futuro del turismo rural.
- 2001 Xornada Técnica sobre Cooperativismo:
Apoyo y animación a la creación de cooperativas.
Una experiencia en la canalización de iniciativas de desarrollo local.
El plan Leader: un proyecto de desarrollo territorial.

Feira do Moble. Visita do presidente da Xunta ao stand das Amas de Casa no día inaugural. De esquerda a dereita: Ramón Campos Durán, Manuel Fraga Iribarne, Noni Araújo e Margarita Rodrigo Alegre.

Asociación de Fillos e Amigos da Estrada

- 1984 Celebración do 50 aniversario do Instituto da Estrada.
- 1985 Actos do Día das Letras Galegas (17 de maio) dedicado a Antón Losada Diéguez.
- 1986 Traída dos restos mortais de Virxinia Pereira e o seu fillo.

Centro Cultural del Partido de La Estrada en Buenos Aires

- 1986 Traída dos restos mortais de Virxinia Pereira e o seu fillo.
- 1986 Traslado dos mobles do dormitorio de Virxinia e Castelao de Bos Aires á Estrada.

Deputación de Pontevedra

- 1999-2001 Curso de restauración de mobles.
- 2000 Ampliación do curso de restauración de mobles.

Asociación de mulleres rurais *A Peregrina*

- 2000-2006 Galardóns Avelina Valladares.

Unión de Consumidores Europeos de Galicia

EUROCONSUMO GALICIA

2000-2006. Galardóns Avelina Valladares.

Museo Manuel Reimóndez Portela

- 1986 Recepción dos mobles do dormitorio de Castelao e Virxinia.
 2004 Ciclo de conferencias: *Nacer, vivir y morir en A Estrada de 1750, Fuentes para el estudio de la Historia de A Estrada e La fotografía como fuente histórica impartidas por Juan Andrés Fernández Castro, director do Museo Manuel Reimóndez Portela.*

Xunta de Galicia

CONSELLERÍA DE FAMILIA MULLER E XUVENTUDE

- 1992 1994-95 Cursos de azafatas de congresos.
 1992 Curso de deseño e moda.
 1993 1994 Curso de encadernación.
 1993 Curso de xardinería.
 1993 Conferencia sobre *Muller e participación* a cargo da directora do Servizo Galego de Promoción da Igualdade do Home e da Muller, María Fernanda Pardo Pedernera.
 1993-2005 Cursos de informática.
 1994 Curso de administrativo.
 1994 Curso de xardinería.
 1994 Curso de viverista de plantas de interior.
 1994-1999 Curso de auxiliar de enfermería, especialidade en xeriatría.
 1994 Curso de tapicería.
 1996 Curso de emprendedor turístico.
 2003 Charla *A tarxeta como medio de pagamento.*
 2003. Curso de ofimática.
 2005 Curso técnico de audiovisuais.
- CONSELLERÍA DE EDUCACIÓN
- 1985-2005 Curso de iniciación á lingua galega.
 1993-2005 Curso de perfeccionamento da lingua galega.

CONSELLERÍA DE ECONOMÍA, EMPREGO E INDUSTRIA

- 198 Charlas sobre produtos de alimentación. Información para o consumidor.
- 198 Charlas sobre educación vial.
- 1992 Curso de xestión e informatización de empresas e de idiomas con aplicacións laborais.
- 1994 Conferencia no Día Internacional do Consumidor.
- 2004 Mesa redonda *Qué prestacións ofrecen las entidades bancarias.*
- 2004 Conferencia *Los seguros bancarios y el grado de satisfacción de los consumidores.*
- 2004 Creación dunha marca de artesanía, con produtos propios das asociadas e auspiciado pola Consellería.

CONSELLERÍA DE AGRICULTURA, GANDERÍA E MONTES

- 1995 Conferencia sobre o *Plan de residuos sólidos e urbanos.*

Recreo Cultural

- 1995 Curso de baile de salón.
- 2004 Eventos relacionados coa exposición *Galicia en Foco.*

Unión Eléctrica-Fenosa

- 1985 Curso de electricidade.
- 1995 Ciclo de Conferencias *Los productos de Unión-Fenosa.*

Caixanova (aula de cultura)

- 1995 Ciclo de conferencias (3 semanas) sobre as plantas no concello.
- 2004 Exposición *Galicia en Foco.*

Traída dos restos mortais de Virxinia Pereira e o seu fillo (1986)

Aínda que este acto debería encadrarse dentro da categoría de actos sociais realizados pola Asociación, a autora deste artigo permítese a licenza de finalizalo relatando este evento, polo especial significado e relevancia que supuxo para ela. Tamén pide desculpas por continuar o relato en primeira persoa, ao ser amiga persoal de Virxinia. En realidade, a celebración deste acto, foi a culminación dun anhelado persoal meu por cumprir o desexo dunha amiga: estar á beira dos

Virxinia Pereira Renda.

seus dous seres máis queridos: o seu marido e o seu fillo. E aínda que podería ser o tema dun artigo independente, pareceume oportuno relatalo aquí, pois debo recoñecer que todo o que vou contar tería sido imposible sen a participación da Asociación de Amas de Casa e Consumidores da Estrada *Avelina Valladares*: un cohesionado grupo de mulleres loitadoras do noso pobo ás que lles debo este tributo e un infinito agradecemento pola súa amizade, apoio e agarimo sen límites. Así pois, procedo a contar esta breve historia.

De como coñecín a Virxinia

Virxinia pasaba os veráns na Estrada na casa da viúva do seu irmán Anxo, Herminia Agulló, curmá da miña sogra. Todos os veráns, desde o ano 1965 ata 1969, ano do seu falecemento, viaxaba de Bos Aires a Madrid, recollía a súa cuñada e viñan para A Estrada. Eran dous meses de verán nos que eu gozaba da súa compañía. Logo volvía a Bos Aires para estar á beira do seu marido. Pero o destino separounos en 1969 cando, fronte á súa casa da Estrada, sufriu un accidente que acabou causándolle a morte. Foi trasladada á Clínica Ruber de Madrid, onde faleceu o 23 de decembro de 1969. No atropelo sufrido fronte á súa casa por unha bicicleta, Virxinia díxolle á nena que a conducía: *Filliña, has firmado mi sentencia de muerte*. Este trágico suceso fixo que a miña amiga non puidese cumprir o desexo que o seu marido lle expresara en Bos Aires: *Non me deixes aquí, lévame contigo á Terra*.

Era Virxinia, unha muller esvelta, delgada, áxil, co seu pelo peiteado cara atrás, os ollos doces e intelixentes. Vestía traxes de cardifios malvas e brancos e os seus taconciños. Muller digna onde as haxa, non falaba mal de nada nin de ninguén. A súa misa diaria de 8 na nosa igrexa parroquial, a súa compra na praza de abastos. Nas tardes estivais, que pasaba na nosa casa, falaba como unha persoa nova, vital. Contaba como se consolaban ela e o seu marido pola morte do seu único fillo, dicindo: «Morreu agarimado polo amor dos seus pais e non esnaquizado polas bombas fraticidas». De como ela lle facía a Castelao uns cartóns cun buratiño no centro para poder pintar. Que desde a súa morte, non podía compartir a habitación con ninguén «son unha repugnante, a ver que piso é tan amplo para ter unha habitación só para min». Na casa de Herminia, tiña a súa propia habitación. Con gran naturalidade e asumindo resignada a súa situación, confesoume en varias ocasións: «Daniel en Bos Aires, o meu pibe en Vigo e eu, onde Deus queira». En fin, múltiples conversacións nas que se intercalaban as vivencias diarias con comentarios de actualidade e os valiosísimos recordos de feitos de gran calado histórico, que experimentou conxuntamente co seu marido e que convertían aquelas tardes de verán nunhas veladas íntimas e apaixonantes.

Cando chegaba á Estrada visitaba, ano tras ano, as súas cuñadas en Rianxo e ao seu Alfonso Xesús, sepultado en Vigo. Lembro o verán en que, convidadas por Isaac Díaz Pardo, regaloulles un xogo de café do Castro a ela e á súa cuñada Herminia. Ao Museo de Pontevedra, do que Castelao foi membro fundador, levaba lentes, fundas, plumas, todas elas pertencentes ao seu marido. Tamén organizabamos excursións a distintos lugares. Comiamos en Bandeira, en casa dos meus sogros e logo iámonos a visitar os lugares familiares da miña sogra e da súa curmá Herminia: Casas de Anzo e do Cello, o Pazo da Pena, etc. Dos nosos paseos pola Estrada, miraba con agarimo e morriña a súa casa de Pérez Viondi, que mesmo ía ver ela soa en incontables ocasións, a derradeira, con desgraciadas consecuencias.

Mais con todo, sospiro por ter tan decoroso intre, coa ilusión de xuntar entón os dous anacos desprendidos do meu curazón, e respirar por fin tranquila sabendo que pai e fillo repousan xuntos acá e Alá. Xa despois... que Dios dispoña de min.

Estas palabras son recollidas dunha carta que Virxinia escribiu a Otero Pedrayo e que extraio dun artigo de Xesús Alonso Montero que se publicou en *A Estrada. Miscelánea Histórica e Cultural* núm. 15 (ano 2012), páxinas 127-150. Nunca lle pagarei a Xesús que me dedicase o seu traballo, pois á honra e gratitude que lle debo por este feito, ademais reflicte nas súas amables palabras a realidade que se vivía naquela época:

Xenerosa estradense que axudou con agarimo e eficacia a dona Virxinia en datas nas que escaseaban os apoios e a comprensión.

Lendo estas cartas no artigo de Xesús, quedei feliz ao comprobar o profundamente que a coñecía, reconfortándome por cumprir os desexos da miña amiga. Sei que Alfonso Daniel e Virxinia co seu fillo pódense tocar desde os seus descansos eternos do cemiterio da Estrada e do Panteón dos Galegos Ilustres de Santiago.

Dos preparativos previos

Aproveitando que en 1986 celebrábase o centenario do nacemento de Alfonso Daniel Rodríguez Castelao, vimos a oportunidade de traer para o noso pobo a súa muller e fillo. Acudimos ao Concello

para expoñer a nosa idea e solicitar a súa colaboración nesta tarefa. Naquel momento, o alcalde Reimóndez Portela (PP), que gobernaba conxuntamente co PSOE, pedíume en reiteradas ocasións que falase á Corporación Municipal da miña querida amiga, porque había dúbidas e reticencias nalgúns dos seus membros sobre o amor que Virxinia profesaba ao seu marido, pois considerábase unha burguesa. Indiqueilles, ante estas dúbidas que me expuña, que «si fuese burguesa y no amase a su marido, no saldría con él en su exilio». Faleilles da súa sinxeleza, a súa bondade, de que non se queixaba xamais, nin falaba mal de ninguén a pesar das penurias e desprezos que sufriu: era unha persoa excepcional.

Froito destas conversacións co Concello, xurdiu o compromiso de construír unha sepultura que aloxase os restos de Virxinia e o seu fillo Afonso Xesús. A Asociación de Amas de Casa tamén solicitou a colaboración doutras asociacións vinculadas ao pobo da Estrada, dando como resultado a creación dunha comisión formada polo alcalde da Estrada, Manuel Reimóndez Portela, o presidente do Centro Galego de Madrid, José Antonio Cimadevila Covelo, o voceiro da familia Alfonso Fidalgo Pereira, o presidente de Fillos e Amigos da Estrada, Alfonso Varela Durán e a presidenta da Asociación de Amas de Casa e membro da directiva de Fillos e Amigos, Noni Araújo. Desde a distancia, tamén se contou co enorme interese e colaboración do Centro Cultural del Partido de La Estrada en Buenos Aires. Organizáronse unha serie de reunións preparatorias para a realización do acto. Nunha delas, anotei unhas palabras claves que naquel momento pasaron desapercibidas para a maioría dos alí reunidos: José Lauroba, familiar de Virxinia, contounos que parte dos restos do neno Afonso estaban no cemiterio da Estrada. «Parte del niño está en A Estrada», esas foron as súas palabras exactas.

Para realizar as xestións burocráticas que permitisen o traslado dos corpos, o portavoz da familia, Alfonso Fidalgo, pedíume encarecidamente que me encargase de realizar todos os trámites necesarios. Ofrecínome con gran ilusión a este traballo, séndome outorgado un poder para representar a familia.

Dos eventos organizados

Celebráronse unha serie de reunións para acordar os actos a realizar, que foron os seguintes:

XOVES, 16 DE OUTUBRO DE 1986:

17:00h. Recollida de parte dos restos de Afonso Xesús Rodríguez Pereira no cemiterio de Pereiró de Vigo.

VENRES, 17 DE OUTUBRO DE 1986:

10:00h. Recollida de parte dos restos de Afonso Xesús Rodríguez Pereira no Cemiterio da Estrada.

12:00h. Funeral por Virxinia Pereira, na capela do cemiterio da Almudena de Madrid.

SÁBADO, 18 DE OUTUBRO DE 1986:

10:00h. Constitución da capela ardente cos restos de Virxinia, na planta baixa do Concello.

12:00h. Unificación dos restos mortais de Afonso Xesús, recollidos nos cemiterios de Pereiró e da Estrada.

15:00h. Traslado dos restos de Afonso Xesús á capela ardente do Concello onde lle esperaban os de súa nai Virxinia.

DOMINGO, 19 DE OUTUBRO DE 1986:

10:00h. Recepción de 300 representantes das asociacións de amas de casa de toda Galicia.

11:30h. Descubrimento de placa conmemorativa na casa familiar de Virxinia Pereira.

12:00h. Pleno extraordinario para nomear a Alfonso Daniel Rodríguez Castelao fillo adoptivo da Estrada.

13:30. Representación da obra de teatro de Castelao *Os vellos non deben de namorarse*.

14:00h. Xantar de celebración do Día Rexional da Ama de Casa en Galicia.

16:30h. Recepción oficial dos restos de Virxinia e o seu fillo no Concello da Estrada.

17:00h. Funeral polo eterno descanso de Virxinia e Afonso Xesús, oficiado por monseñor Araújo, coa actuación do Orfeón *Terra a Nosa*.

18:00h. Enterro no Cemiterio parroquial de Figueroa.

19:30h. Mesa redonda sobre Castelao e Virxinia na súa relación coa Estrada.

De como discorreron os acontecementos

O xoves 16 de outubro ás 13:00 h, achégome ao Concello coa documentación necesaria para realizar a recollida dos restos de Afonso Xesús, no cemiterio de Pereiró de Vigo. Reúnome co alcalde Reimóndez Portela e co xefe da Policía Local, José Luis Loureiro. Ambos coméntanme a súa imposibilidade para trasladarse a Vigo, ofrecéndome eu inmediatamente para a realización da viaxe e quedando eles moi agradecidos. A continuación, ao saír da reunión, compro seis bandeiras de Galicia para envolver os restos. Chamo a Maximino Sanmartín Sobrino, que residía en Vigo, para pedirlle que nos fixese unhas fotos en lembranza do momento. Ás 15:00h imos a Vigo nun taxi Xosefa Varela Pazo, Angelines González Victorio, Gloria Barreiro Sangiao, Amparo Vila Pérez e Noni Araújo, a narradora desta historia. Uníronsenos outras estradenses que residían en Vigo: Terita Portas, Mavi Fernández-Nóvoa e Pilar Matalobos. Cal sería a nosa sorpresa, cando este acto improvisado, previsto inicialmente para as persoas que acabo de mencionar, cobra unha relevancia inesperada ao presentarse a prensa e a televisión para dar conta dos feitos. Sospeito, con gran agradecemento pola miña banda, que Maximino Sanmartín foi o *culpable* de que este momento quedara inmortalizado para sempre. Ao sacar os restos do cinceiro onde estaban situados, o sepultureiro pregúntame pola idade e a causa da morte do neno. Eu respóndolle que morreu con 14 anos debido a unha pneumonía. O bo home contéstame que non é posible, que o peso da caixa é moi inferior ao que terían os restos dun neno desa idade. Nese momento, lembro as palabras de José Lauroba: «Parte del niño está en A Estrada». Inmediatamente, coméntollo a Xosefa Pepa Varela, que ao día seguinte se dispón a localizar e recoller os restos de Afonso Xesús que xa estaban no noso pobo. Envolvemos os restos en tres bandeiras de Galicia e levámoslos cara ao encontro definitivo coa súa nai.

O venres 17 de outubro ten lugar a recollida dos restos de Virxinia no cemiterio da Almudena. Á primeira hora, desprazámonos a Madrid en avión, María Luisa Blasco, secretaria da Asociación de Amas de Casa *Rías Baixas* de Pontevedra e Noni Araújo. O alcal-

16.10.1986. Cemiterio de Pereiró. Retirada dos restos de Afonso Xesús do panteón da familia Pereira.

Asistentes ao acto de recollida dos restos de Afonso Xesús en Vigo.
De esquerda a dereita e de abaixo a arriba: FILA 1: Xosefa (Pepa) Varela Pazo, Noni Araújo, Angelines González Víctorio, Pilar Matalobos e Gloria Barreiro Sangiao.
FILA 2: Terita Portas Varela, Mavi Fernández-Nóvoa e Amparo Vila Pérez.

de Manuel Reimóndez desprazouse en coche, acompañado doutros membros da Corporación Municipal para traer canda eles a Virxinia. Ás 12:00h asistimos ao funeral programado no propio cemiterio. Pouco antes de celebrar a misa, ao non dispoñer dunha bandeira que estaba prevista para este evento, cubro o seu féretro con tres bandeiras de Galicia, como fixera horas antes cos restos do seu fillo.

Simultaneamente na Estrada, Pepa Varela, Angelines González e outros membros da directiva de Amas de Casa, dirixíronse ao cemiterio parroquial para recoller os restos que faltaban de Afonso Xesús. Estaban no panteón da familia Pereira Renda.

O sábado 18 de outubro ás 10:00h, constituíuse a capela ardente cos restos de Virxinia traídos polo alcalde Manuel Reimóndez, que custodiara el mesmo na súa casa de San Miguel de Castro. Ás 12:00h uníronse os restos de Afonso Xesús, procedentes dos cemiterios de Pereiró en Vigo e de Figueroa na Estrada. Este acto tivo lugar na casa da vogal da directiva das Amas de Casa, Gloria Barreiro Sangiao que amablemente se ofreceu a custodialos. O alcalde Reimóndez Portela, na súa calidade de médico, participou activamente nesta tarefa, identificando e transvasando os restos da caixa de galletas á caixa de zinc procedente de Vigo. En ambas as caixas atopáronse adornos do traxe da primeira comunión, unha Virxe de Guadalupe de sobremesa e un craviño de prata con forma de coroa de espiñas co seu alfinete cheo de medallas. Todos eses recordos foron colocados co mesmo esmero e agarimo que os seus pais tiveran 58 anos atrás.

Unha vez unidos os restos, no meu coche, sobre as tres da tarde levamos Pepa Varela mais eu a Afonso Xesús ao Concello, onde lle esperaban os restos da súa nai. Mundo Blanco estaba firme na Praza do Concello, fronte á capela ardente. Pepa diríxese a el e dille: «Mundo, queres levar o fillo do mestre?» Mundo colle o neno nos seus brazos e Pepa vai mercar unha rosa, que bicamos os tres e depositamos no féretro que contén os restos de ambos. Xuntos para a eternidade. O seu soño, o soño de Virxinia foi cumprido.

O domingo 19 de outubro ás 10:00h ábrense os actos conmemorativos no Concello, coa recepción do alcalde á presidenta da Federación Galega de Amas de Casa, Begoña Bonet e a todas as asociacións de Galicia, alí presentes. Este día de homenaxe a Virxi-

nia, merecía o recoñecemento á súa persoa de todas as mulleres de Galicia. E por este motivo, solicitei a colaboración da nosa Federación que moi gustosamente accederon a celebrar o Día Rexional das Amas de Casa na Estrada, como tributo á nosa estradense ilustre.

A continuación, dirixímonos á casa de Virxinia para realizar a colocación da placa conmemorativa do traslado dos restos. Alí mesmo tivo lugar a actuación do grupo de baile da Asociación de Amas de Casa de Ribeira, que amablemente se ofreceu a enxalzar este evento con bailes típicos galegos e un fermosísimo vestuario de gala digno da ocasión.

Ás 12:00h nomeouse fillo adoptivo do Concello da Estrada a Alfonso Daniel Rodríguez Castelao.

Ás 13:30h tivo lugar a representación teatral por parte do grupo *Xenio* da obra *Se o sei non volvo á casa*, de Varela Buxán, en lugar da obra prevista inicialmente *Os vellos non deben de namorarse*, de Castelao.

Ás 14:30h tivo lugar o xantar con motivo do día Rexional do Ama de Casa á que asistiu un gran número de asociadas de toda Galicia. Grazas á benevolencia da nosa presidenta rexional, Begoña Bonet, a súa celebración na Estrada supuxo a homenaxe das mulleres de Galicia a Virxinia e o seu fillo. Asistiu a súa cuñada, Teresa Castelao. Tamén se uniron numerosas personalidades ilustres da cultura e as letras galegas que se achegaron á celebración dos actos deste domingo.

Ás 16:30h partiron da capela ardente do Concello os restos de Virxinia e Afonso, dirixíndose o cortexo fúnebre á igrexa parroquial onde tivo lugar o funeral polo seu eterno descanso, oficiado por Monseñor Araújo bispo de Mondoñedo-Ferrol. O Orfeón *Terra A Nosa* de Santiago de Compostela, coa súa maxistral interpretación de distintas obras, puxo o colofón a un acto tan emotivo.

Ás 18:00h, tivo lugar o enterro dos restos no cemiterio parroquial de Figueroa, nunha sepultura encargada expresamente polo concello. Cando vin a miña amiga e ao seu fillo no seu derradeiro descanso, dirixinme a ela e díxenlle: «Virxinia, misión cumprida!».

Ás 19:30h celebrouse unha mesa redonda no Colexio Público Pérez Viondi que versou sobre Alfonso Rodríguez Castelao e Virxi-

18.10.1986. Capela ardente dos restos de Virxinia e Afonso Xesús, escoltada polos nosos queridos policías municipais Nemesio e Ares.

18.10.1986. A Presidenta das Amas de Casa, membros da Directiva e socias ofrecendo unha sentida homenaxe a Virxinia e Afonso Xesús. De esquerda a dereita: Lita Fondevila Mato, Ares (policía municipal), Angelines González Víctorio, Pili Fernández, Noni Araújo e Ana María García Varela.

19.10.1986. Funeral polos restos de Virxinia Pereira e o seu fillo Afonso Xesús.

nia Pereira na súa relación coa Estrada. Participaron como relatores, entre outros, Xesús Alonso Montero, como escritor e grande erudito do galeguismo de inicios do século xx, e Xosefa Varela Pazos que, como membro do Partido Galeguista (do que o seu pai foi secretario de actas) gardaba moitos recordos de Castelao nas súas numerosas visitas á Estrada.

Dos acontecementos posteriores ao 19 de Outubro

Visita a Teresa Castelao

Aos tres días do enterro, fomos Pepa Varela mais eu a visitar a Teresa, estando ingresada no Hospital Provincial de Santiago. Puxémola ao corrente do que atopamos ao reunir os restos do seu sobriño Afonso Xesús. Falámoslle do clavillo con forma de coroa de espiñas, co seu alfinete cheo de medallas. Nese momento, cun berro de sorpresa, botou a man ao seu pescozo e ensinounos unha cadea de prata con medallas que ela e o seu sobriño intercambiaran a pedimento do neno, que lle dixera o seguinte: «Teresiña, eu douche a miña cadea e as miñas medallas e ti dásme as túas». A amizade que me brindou

desde esta anécdota que acabo de mencionar, foi un privilexio do que gocei ata o final dos seus días. Por iso é polo que tiven o atrevemento de pedirlle que fixese entrega da derradeira bandeira que cubriu os corpos de Virxinia e Afonso.

Bandeiras

As bandeiras que envolveron os féretros de Virxinia e o seu fillo, tres cada un, foron cortadas ao medio e unidas: unha metade do neno con outra metade da nai. Ana María García Varela foi a encargada de realizar esta tarefa. O escudo de Galicia foi pintado pola nosa querida Beatriz Martínez Millarengo. Nun acto cheo de emoción, que tivo lugar no Recreo Cultural da Estrada e coa presenza de Teresa Castelao, entregáronse as bandeiras a diversas entidades colaboradoras. Unha delas entregouse ao Concello da Estrada. Outra, ao Centro Cultural del Partido de La Estrada en Buenos Aires. A terceira, ao Centro Galego de Madrid e a cuarta á Asociación de Hijos de La Estrada en Caracas. A quinta foi entregada ao Museo de Pontevedra nun acto realizado na *Sala Castelao* do devandito museo. A sexta foi para o Museo Reimóndez Portela, sendo realizada a entrega por Teresa Castelao no seu domicilio de Rianxo a Olimpio Arca Caldas, director do Museo naquel momento.

Dormitorio de Castelao e Virxinia

O 27 de xuño de 1986 foron á miña casa, a ver a Procesión das Festas Patronais da Estrada, Sofía Vicente, Irene Pereira, a súa cuñada María e Lola Rey. Lola dime: «Mari Loli: ¿quieres el dormitorio de Virginia y Castelao?». Nese momento, sintome enormemente honrada polo ofrecemento que ela me fai, pero renuncio a favor dunha causa mellor e contéstolle: «Yo no, pero el pueblo de La Estrada, si». Inmediatamente, chamei aos queridos membros do Centro Cultural del Partido de La Estrada en Buenos Aires, que xa coñecía da miña viaxe a Bos Aires representando ao Concello da Estrada. Puxéronse rapidamente en contacto co fillo de Lola Rey e este, xenerosamente, dóao para o noso Museo. Todas as xestións do envío e os gastos foron asumidos polo devandito centro.

05.08.1987. Entrega de 4 bandeiras no Casino da Estrada.

1987. Entrega de bandeira ao Museo de Pontevedra. De esquerda a dereita: Xosé Fuentes Alende, José Fernando Filgueira Valverde, Carlos Valle Pérez, Angelines González Victorio, Gloria Barreiro Sangiao, Noni Araújo, ????, Rafael Fontoira Surís.

Aproveitando a exposición itinerante sobre Castela organizada pola Xunta de Galicia, no seu paso pola Estrada (decembro de 1986), incluíronse estes valiosos obxectos da historia de Galicia. Posteriormente pasarían a expoñerse nas dependencias do Museo Reimóndez Portela, onde continúan na actualidade.

15.10.1999 Entrega de bandeira ao Museo Reimóndez Portela da Estrada. Tere Vicente Pardo, Teresa Rodríguez Castelao e Olimpíu Arca.

15.10.1999 Entrega de bandeira ao Museo Reimóndez Portela da Estrada. Noni Araújo, Teresa Rodríguez Castelao e Tere Vicente Pardo.

Agradecementos pola súa colaboración nestes actos

- Ao Concello da Estrada e especialmente ao seu alcalde Manuel Reimóndez Portela polas numerosas xestións, desvelos e anécdotas que me constan, despois de tan estreita colaboración na realización deste evento.
- Á actual corporación municipal do Concello da Estrada presidida polo seu alcalde José Carlos López Campos que, desde o ano 2011 vén depositando un ramo de flores na tumba de Virxinia e o seu fillo, o día 1 de novembro.
- Á Federación Rexional de Amas de Casa, presidida por Begoña Bonet. Pola organización do Día Rexional do Ama de Casa na Estrada e a posta ao dispor de toda a súa infraestrutura para a realización desta xornada, foi un alicerce imprescindible que contribuíu ao éxito alcanzado.
- Á Asociación «Rías Baixas» de Pontevedra. Entre outras numerosas colaboracións, axudounos a sufragar os gastos do desprazamento a Madrid para recoller os restos de Virxinia.
- Á Asociación de Fillos e Amigos da Estrada, pola inestimable colaboración e entusiasmo do seu presidente, Alfonso Varela Durán.
- Ao Centro Galego de Madrid, por organizar os actos que tiveron lugar no Cemiterio da Almudena.
- A Javier Baltar, grande amigo da familia Castelao e de quen escribe estas liñas. Artífice da presenza de Teresa Castelao nos actos do domingo.
- A Maximino Sanmartín Sobrino, polo seu apoio e colaboración incondicional, así como polo seu interese en atraer a estes actos ao máis selecto da intelectualidade galega, da que forma parte e entre os que se atopaba Valentín Paz Andrade, amigo íntimo de Castelao.
- A Lola Rey e ao seu fillo Gumersindo Pereira, por doar os mobles do dormitorio de Castelao e Virxinia, utilizados durante a súa estancia en Bos Aires.
- Ao Centro Cultural del Partido de La Estrada en Buenos Aires, polo seu interese e a súa comunicación permanente en relación cos actos e por xestionar e custear o traslado dos mobles anteriormente citados, desde Bos Aires á Estrada.

- A todas as socias e membros da Directiva da Asociación de Amas de Casa da Estrada polo seu incansable esforzo e traballo realizado.
- A Manuel L. Sanmartín Durán, por contar estes feitos con gran rigor e detalle no seu libro *Historia da Asociación Fillos e Amigos da Estrada (1983-2015)*. ISBN 987-84-944483-7-9 publicado en versión Kindle Amazon en maio de 2016 e en segunda edición en 2020, ISBN 978-84-120874-7-5.

Agradecementos

A Pepa Varela Pazo, *alma máter* da Asociación, secretaria da directiva e gran amiga. Escritora e poeta, membro do Partido Galeguista, testemuña de excepción de feitos históricos da primeira metade do século xx. Muller sabia coma poucas.

A todos os membros das directivas que tiveron a honra de presidir nos 22 anos que estiveron á fronte da Asociación.

A Valentín García Gómez, dende a súa dilatada traxectoria no Concello da Estrada, como presidente do Recreo Cultural da Estrada e actual Secretario Xeral de Política Lingüística. A súa inestimable colaboración como lingüista, como brillante presentador de innumerables actos culturais e o seu amable ofrecemento dos locais do Recreo Cultural para a organización de numerosos eventos, fai imprescindible esta mención e o agradecemento da Asociación de Amas de casa e o da súa amiga, Noni Araújo.

Bibliografía

Hemeroteca de *La Voz de Galicia*: anos 1983 a 2006.